

РЕЦЕНЗІЇ

Тетяна Михайлова

Словник агентивів української мови

Годована, М. П. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності / М. Годована; за ред. Л. В. Туровської. – К.: Наукова думка, 2009. – 176 с. – Бібліогр.: с. 7.

Сучасна українська термінологія – один із найрухливіших лексичних шарів, що постійно змінюється внаслідок поступу науки й техніки. Для розуміння закономірностей розвитку сучасної лексичної системи української мови, для впорядкування термінології з метою забезпечення комунікативно-пізнавальних потреб фахівців різних галузей потрібно вивчати склад термінологічної лексики і зміни в ній.

За часів незалежності нашої держави опубліковано чимало термінографічних праць, які певною мірою фіксують процеси, що відбуваються в терміносистемах, засвідчують принципи системної організації спеціальних одиниць, їхні лексико-семантичні та структурно-граматичні особливості, унормовують і кодифікують терміни різних галузей. Дослідники (Л. Боярова, Т. Кияк, М. Комова, Л. Симоненко та ін.) відзначають важливість цих видань перекладного і тлумачного типів, зокрема, для того, щоб уводити терміни в науковий обіг не лише фахівців, але й тих, хто навчається майбутній професії. Проте кожне нове словникове видання потребує аналізу й об'єктивного оцінювання, оскільки досі наявні різні підходи й тенденції щодо опрацювання термінологічної лексики та створення словникарських праць, що зумовлює наявність нерівноцінних за якістю й нормативними властивостями публікацій.

Серію лексикографічних видань українських мовознавців, які вивчали й цілеспрямовано допомагали внормувати мовні засоби спеціальної сфери, логічно продовжує «Словник-довідник назв осіб за видом діяльності» М. Годованої, який ґрунтується на чинних нормативних документах («Класифіка-

УДК 811.161.2'374.46

тор професій», К., 2007), термінологічних словниках і словниках-довідниках із різних галузей, енциклопедіях, словниках іншомовних слів і неологізмів, загальномовних тлумачних і перекладних та багатогалузевих академічних російсько-українських й українсько-російських словниках і має на меті систематизувати назви осіб за видом діяльності та уточнити тлумачення цих лексем згідно з указаними вище працями.

Словник можна вважати комплексним, бо в його статтях подано семантичну структуру кожної реєстрової одиниці, акцентні й морфологічні особливості (зокрема закінчення родового відмінка однини у відмінюваних іменників і субстантивованих прикметників), парадигматичні відношення й варіанти заголовних слів, російські відповідники до них. Отже, перед нами багатогалузеве тлумачно-перекладне термінологічне видання.

Поява такого довідника важлива й корисна. Словникарські праці вміщують, як правило, терміни багатьох семантичних розрядів (назви спеціальних дій і процесів; ознак і властивостей; машин, пристроїв та їхніх частин; одиниць виміру; речовин і матеріалів; станів, режимів, методів виконання; професій і спеціальностей), які застосовують в одній або декількох суміжних галузях чи багатьох сферах людської діяльності. Рідше (залежно від настанови автора, обсягу словника, тематичне обмеження реєстру та ін.) можуть фіксуватися тільки певні значеннєві угруповання (здебільшого назви спеціальних дій, станів, методів виконання тощо). Через це значення термінів на позначення осіб за видом діяльності можна дізнатися насамперед із тлумачних загальномовних словників або лише деяких термінографічних праць з окремих галузей. Видання «Словник-довідник назв осіб за видом діяльності» М. Годованої є **актуальним**, оскільки допоможе визначити принципи організації вказаного шару спеціальної лексики й можливості подальшого його впорядкування, з'ясувати особливості семантичної структури назв осіб за видом діяльності та принципи засвідчення таких одиниць у тлумачних термінологічних словниках, а також оптимізувати опанування майбутніми фахівцями галузевої термінології у ВНЗ. Рецензована праця відзначається **новизною**, яка полягає в тому, що вперше в українській лексикографії досить повно описано такий семантичний розряд, як назви фахівців різних галузей виробництва й науки, освіти й культури, керівників установ і службових осіб, спортсменів та ін.

Варто підкреслити, що видання створено за загальноприйнятими в лексикографії правилами. Макроструктура словника, як і годиться, містить передмову, переліки умовних позначень і використаних джерел, а також дві основні частини: тлумачну й перекладну (російсько-український покажчик

назв осіб за видом діяльності). Оскільки подані у словнику одиниці застосовуються в різних галузях знань і людської діяльності та часто не пов'язані між собою, тому обрано абетковий порядок розміщення лексичного матеріалу, що є традиційним для українських словників тлумачного типу.

Словник М. Годованої фіксує найменування виконавців дії (агенти), що належать до семантичного розряду назв діячів на позначення осіб за видом діяльності, фахом, заняттям, виражаються віддієслівними (найчастіше) і відіменними іменниками (рідко – неповністю субстантивованими прикметниками) та є однією з найчисельніших груп серед назв осіб за іншими ознаками (зовнішністю, поведінкою, місцем проживання, родинними стосунками тощо). Аналізований семантичний розряд досить важливий у термінознавстві, оскільки його одиниці поймаються безпосереднього виконавця дії.

Агенти, розміщені в довіднику, вважаються напівпредикатними іменами, оскільки в їхніх значеннях наявні семи *'той, хто виконує спеціальну дію'*, *'той, хто працює з машиною чи спеціальним пристроєм'*. У семантичній структурі цих назв, окрім указаних, наявні ще й такі лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) – *'застосування в певній галузі'*, *'професійна діяльність'*, а також можлива (або потенційно закладена) сема *'наявність в особі спеціальної освіти або професійних умінь і навичок у певній сфері діяльності'*.

Проте словник не фіксує одиниці, семантиці яких властивий значеннєвий компонент *'діяльність, що заборонена, суперечить чинному законодавству'* (*браконьєр, шахрай*).

Як позитивне слід відзначити, що реєстр словникарської праці достатньо широкий, оскільки вміщує понад 2 500 нормативних українських лексем: давніх за походженням (*жнець, кушнір, різьбяр*), уже усталених (*кіноактор, складув, фрезерувальник*) і нових (*комп'ютерник, провайдер*); питомих (*вугляр, заготівельник*), іншомовних (*кінолог, трейдер, фотограф*) і гібридних (*бетоняр, гравіювальник, метробудівець*); похідних простих (*годинникар, кранівник, освітлювач*) і складних (*верстатобудівник, музикознавець, теплоенергетик*); іменникових (*генетик, лісозаготівельник, слюсар*) і частково субстантивованих (*випусківий, горновий, стерновий*); відмінюваних (*розточувальник*) і незмінних (*аташе*) з їхніми російськими відповідниками. Такий обсяг, на нашу думку, є достатнім для того, щоб твердити, що рецензований довідник певною мірою відбиває лексичний шар української мови на позначення назв за видом діяльності на сучасному етапі.

Зауважмо, що в загальнономовних і термінологічних словниках із різних сфер людської життєдіяльності агентивні назви не завжди описуються належним чином, а часом узагалі не подаються. Досить часто в таких працях

значення агентивів не пояснюють через обсяг видань, а також через те, що наявність у довідниках лексичних одиниць на позначення наук, галузей, спеціальних дій чи пристроїв, які вмотивовують найменування осіб за видом діяльності, спрощує розуміння семантики таких слів. Агентиви мають здебільшого коротке пояснення: *‘фахівець із певної галузі’*, наприклад: **фармаколог** – *‘фахівець із фармакології’*, через що доводиться дивитися ще й визначення цієї галузі: **фармакологія** – *‘наука, що ...’*. Порівняно з більшістю таких довідників «Словник назв осіб за видом діяльності» М. Годованої має переваги, бо містить більш повне розкриття семантики подібних найменувань: **фармаколог** – *‘фахівець із фармакології, який вивчає дію ліків на організм, розробляє нові лікувальні засоби, встановлює методи та принципи їх застосування’* [с. 128]. Авторка детальніше пояснює значення реєстрових слів шляхом опису спеціальних дій чи галузей або машин, пристроїв та інших знарядь, із якими працює особа (далі виділення наше – Т. М.): **шліфувальник** – *‘фахівець зі ШЛІФУВАННЯ – оброблення поверхні металів, дерева, скла абразивними матеріалами’* [с. 138], **конверторник** – *‘робітник, який працює біля КОНВЕРТОРА – металургійної печі, у якій виплавляють сталь продуванням повітря чи кисню через розплавлений метал’* [с. 61]. Тут дотримано один із головних принципів лексикографування, який полягає в тому, що наукове визначення не повинно мати у своєму складі слів, зовсім не зрозумілих користувачам і не витлумачених у цьому словнику.

Хоча, на жаль, трапляються поодинокі реєстрові одиниці з недостатнім, на наш погляд, розкриттям семантики, бо деякі дефініції не містять пояснення спеціальних (виробничих) дій, галузей чи наук, через що втрачається зрозумілість, прозорість поданих визначень. Тому варто, уважаємо, доопрацювати такі словникові статті: **агроном** – *‘фахівець із сільськогосподарського виробництва’* [с. 11]; **вертебролог** – 1) *‘фахівець із вертебології’*; 2) *‘лікар, який спеціалізується на захворюваннях хребта людини’* [с. 22]; **фехтмейстер, фехтмайстер** – *‘тренер із фехтування’* [с. 129] та деякі ін.

Семантична структура поданих агентивів містить переважно одне значення (закрійник, комбайнер, насіннезнавець, сурдоперекладач, шліфувальник), рідше два (випусковий, волочильник, декоратор, регулювальник) і навіть три або чотири лексико-семантичні варіанти (в’язальник, оператор). Наприклад: **оператор** – 1) *‘кваліфікований робітник, який керує роботою складного механізму або відповідає за виконання певного виробничого процесу’*; 2) *‘фахівець, який працює на комп’ютері, виконуючи регламентований інструкціями набір дій’*; 3) *‘митець, який знімає кінофільми або матеріал для телепередачі; кінооператор’*; 4) *‘юридична особа, яка здійснює операції’*

на біржі' [с. 84]. Зафіксовано й декілька пар агентивів-омонімів: *вибійник¹ – вибійник², шпалерник¹ – шпалерник²*.

На відміну від загальномовних словників і словників іншомовних слів, у яких назви осіб переважно є однозначними, в аналізованому словнику М. Годованої агентиви часто мають ускладнену семантичну структуру (із кількох ЛСВ), що зумовлено уточненням значень та їх розмежуванням унаслідок застосування вказаних найменувань у різних сферах діяльності, порівняймо: *морильник* – 1) 'робітник, який просочує деревину спеціальним розчином, надаючи їй темного забарвлення та міцності'; 2) 'працівник санепідстанції, дезстанції, який труїть комах, щурів тощо' [с. 76]; *морозивник* – 1) 'працівник харчової промисловості, який виготовляє морозиво'; 2) 'працівник торгівлі, який продає морозиво' [с. 76]. Виправданим, на наш погляд, виявляється й уточнення та відокремлення семем інших реєстрових одиниць: *ливарник* – 1) 'фахівець із ливарної справи, який відповідає за виробництво литва; чавуноливарник'; 2) 'робітник, який відливає металеві вироби' [с. 67].

У лексикографічних працях слова однієї лексико-семантичної категорії прийнято тлумачити здебільшого однотипно. Тому, керуючись загальноприйнятими правилами лексикографічного опису, авторка для розкриття семантики назв осіб за видом діяльності застосувала класичну форму дефініції – родо-видову – через найближчий рід і виду відмінність. Усі реєстрові одиниці визначено через відповідні родові найменування: «фахівець», «працівник», «робітник», «майстер», «музикант», «спортсмен», «торговець» («торгівець»), «філолог», «художник» тощо, семантику яких теж розкрито в указаному словнику. Порівняймо: *апретурник* – 'робітник, який обробляє тканини та шкіри спеціальними речовинами для надання їй цупкості, водонепроникності тощо' [с. 13], а *робітник* – 'особа, зайнята фізичною працею у сфері матеріального виробництва' [с. 105]. Як бачимо, усі родові назви авторка звела до загальноновживаного слова *особа* (щоправда, не витлумачено родові назви *аматор* й *автор*, через які визначаються найменування *автомобіліст* і *лірик*). Тобто загалом дотримано вищезгаданий принцип лексикографування. Можливо, у наступних виданнях «Словника-довідника назв осіб за видом діяльності» варто було б чи то уточнити значеннєву структуру таких заголовних лексем, як *працівник* і *фахівець* (мають по два ЛСВ), чи то вказувати, у якому значенні їх ужито в інших визначеннях.

Слід зауважити, що окремі реєстрові лексеми, як свідчить аналіз їхніх значень, не є термінами, наприклад: *автомобіліст* – 'аматор автомобільної справи' [с. 10], *лірик* – 'автор ліричних поезій' [с. 68]. Однак можна твердити, що М. Годована уникнула суб'єктивності та випадковості у відборі

назв для словника, оскільки кількість нетермінів у словнику є незначною. Та й вони наближаються до одиниць спеціальної лексики, тому що в їхніх семантичних структурах наявні семи *‘виконавець спеціальної дії’*, *‘наявність в особи професійних умінь’*.

Видові відмінності вміщених у словнику найменувань описуються як за допомогою загальновідомих, загальноживаних слів, так і термінів, що пов’язані з реєстровим словом, уживаються у відповідних галузях і належать до інших семантичних розрядів (назв спеціальних дій і процесів; галузей і наук; назв машин, пристроїв тощо).

Позитивним, на наш погляд, є той факт, що досить широко (порівняно із загальномовними й термінологічними словниками) в аналізованому виданні подано синонімічні відношення. Різнокореневі синоніми наведено у двох статтях: у першій розкрито значення вживанішої назви (*склодув* – *‘робітник, який виготовляє скляні порожнисті вироби дуттям; видувальник’*), у другій – подано менш поширену за формулою *те саме, що...* (*видувальник* – *те саме, що склодув*). Словотворчі варіанти, які часто мовознавцями називаються спільнокореновими синонімами, фіксуються в одній статті: *монтажник, монтувальник* – *‘фахівець зі складання та встановлювання різних машин, конструкцій, споруд за певними планами й кресленнями; складальник’* [с. 76].

В описах семантичної структури термінологічних одиниць не відбито антонімічні відношення, що можна, на наш погляд, пояснити особливостями агентивів, бо ці найменування не антонімізуються, тому що статева ознака у сфері термінологічних назв за професіями (спеціальностями) не є відмінною, суттєвою для протиставлення цих назв.

Значною перевагою такого словника є також фіксування паронімічних назв осіб за видом діяльності, що важливо для розрізнення їх користувачами, які можуть помилятися, плутатися: *інструменталіст* – *інструментальник, конюх* – *коняр, лялькар* – *ляльковик, набивальник* – *набивач*. Наприклад: *інструменталіст* (1/ *‘музикант, який грає на якому-небудь музичному інструменті’*; 2/ *‘майстер, який виготовляє музичні інструменти’*) – *інструментальник* (*‘слюсар, який виготовляє інструменти – знаряддя праці’*); *лялькар* (*‘майстер, який виготовляє ляльки’*) – *ляльковик* (*‘артист, який маніпулює ляльками під час вистави у театрі’*).

Оскільки словник М. Годованої зафіксував певні системні відношення (гіперо-гіпонімічні, синонімічні, ін.), можна твердити, що він містить окрему семантичну систему, яка існує в межах лексичної системи української мови.

Тільки незначна кількість назв осіб, засвідчених у довіднику, стосується суто чоловічих видів діяльності (*коваль, лоцман, обсмолювач, шахтар*) і ще менша – суто жіночих професій (*друкарка, курчатниця, модистка, покоївка*). До деяких видів діяльності, якими раніше чоловіки не займалися, наведено форми чоловічого роду, оскільки певні представники сильної статі виявляють бажання працювати, наприклад, *доярем, манікюрником*.

Переважна ж більшість агентивів – форми чоловічого роду (*жокей, залізопрокатник, літредактор, пічник, ріелтор, сходознавець, шоумен*), що позначають осіб як чоловічої, так і жіночої статі. Однак до невеликої частини назв осіб у формі чоловічого роду в словнику подано форми жіночого роду: *верстатниця, економістка, касирка, кравчиня, лаборантка, масажистка, монтажниця, музикантка, оглядачка, офіціантка, сортувальниця, сценаристка, укладальниця*. Це зумовлено тим, що в сучасному суспільстві жінки оволодівають багатьма спеціальностями, обіймають різноманітні посади, що розширює коло жіночих професій і занять. Зазначмо, що ще не так давно деякі з цих назв із суфіксами *-к(а), -ниц(я)* уживалися лише в розмовному стилі, а отже, можна зробити висновок, що лексикографічне видання М. Годованої, на відміну від інших словників, фіксує перший ступінь термінологізації окремих агентивів жіночого роду. Щоправда, на думку авторки, такі назви, як *писанкарка, програмістка, учителька*, поки що не є термінами (їх не зафіксовано в аналізованій праці).

До реєстру рецензованого видання входять лише терміни-слова: терміни-іменники (*екскурсовод, приладобудівник, упорядник*) і частково субстантивовані прикметники (*люковий, рульовий, чановий, щогловий*), що зумовлено семантичними особливостями поданих найменувань, які називають осіб за видом діяльності. Зауважмо, що, на відміну від нормативних документів («Класифікатора професій»), рецензована термінографічна праця не містить складені назви, що зумовлено певними нормалізаторськими настановами авторки. У словнику подано тільки однослівні назви, мабуть, тому, що засвідчуються назви осіб за видом діяльності (зокрема за фахом), але не фіксуються назви однотипних посад у різних галузях (наприклад, *складальник виробів з пластмас, складальник радіодеталей*). Уведення до реєстру довідника термінів-словосполучень, на нашу думку, можливе в наступних виданнях.

На наше переконання, ця публікація виняткова й важлива для посадовців, працівників підприємств і фахівців, лексикографів і термінологів, які можуть користуватися нею у спеціальній діяльності. Оскільки довідник складено за Класифікатором професій та іншими перекладними, енциклопедичними і тлумачними словниками різних галузей, то можна вважати цю

термінографічну працю не тільки систематизувальною та регламентувальною, але й інформативно-довідковою та навчальною. Словник корисний для тих, хто студіює термінознавчі дисципліни і, зокрема, курс «Українська мова за професійним спрямуванням», під час вивчення якого студенти повинні опанувати певні відомості про терміни та особливості їхньої семантики.

Здобуті результати, безсумнівно, мають також значущість для лексикографії, стандартизації та подальшого розвитку національної термінології. Виявлення значеннєвої специфіки агентивів сприятиме систематизації вказаних найменувань, збереженню нормативності їх уживання, створенню сучасної уніфікованої термінологічної бази різних наук, виданню українськомовної навчальної літератури для вищої освіти.

Отже, у «Словнику назв осіб за видом діяльності» М. Годованої зафіксовано агентиви з різних галузей, це зроблено із дотриманням загальноприйнятих в українській та зарубіжній лексикографії принципів опису лексичних одиниць спеціального призначення. Система агентивних назв української мови за професією та видом діяльності є динамічною й відкритою, як і термінологія загалом, що засвідчено в аналізованому виданні. Семантику вказаних найменувань розкрито за допомогою родо-видових дефініцій, подані тлумачення відповідають найважливішим логічним вимогам, визначення термінів у межах словника узгоджені між собою. Синонімні й гіперо-гіпонімічні зв'язки між взаємопов'язаними одиницями, одноманітність в організації матеріалу всередині словникових статей, наявність посилань на інші статті свідчать про системність у відборі, аналізі й описі назв у виданні, яке кодифікує значний шар спеціальної лексики.

Tetiana MIKHAILOVA

The dictionary of Ukrainian agentive names.